

УДК 007 : 304 : 070 : 047.1

Ольга Бикова

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПОРТАЖУ-РОЗСЛІДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ

У статті розглядаються жанрово-стильові особливості репортажу-розслідування. Наголошується на тому, що автор за допомогою категорії авторського «я» демонструє свою причетність до події, висловлює власні судження і оцінки. Особлива увага приділяється причинам надто повільного впровадження репортажу-розслідування у практику української пресової журналістики.

Ключові слова: репортаж-розслідування, жанр, інвестиґативна журналістика.

В статье рассматриваются жанрово-стилевые особенности репортажа-расследования. Основной акцент делается на том, что автор с помощью категории авторского «я» демонстрирует свою причастность к событию, выражает собственные суждения и оценки. Особенное внимание уделяется причинам слишком медленного внедрения репортажа-расследования в практику украинской пресовой журналистики.

Ключевые слова: репортаж-расследование, жанр, инвестиґативная журналистика.

The article deals with the problem of genre stylistic features of the reporting-investigation are examined in the article. A basic accent is done on tom, that author by means of category of authorial «EGO» demonstrates the involvement to the event, expresses own judgements and estimations. The special attention in the article is spared to reasons of too slow introduction of reporting of investigation in practice of Ukrainian press journalism.

Key words: reporting-investigation, genre, investigation journalism.

Репортаж є одним із найпопулярніших жанрів газетної публіцистики. Серед журналістських жанрів репортаж можна вважати одним із найбільш досліджених (див. праці М. Василенка, С. Гуревича, В. Здоровеги, М. Кім, А. Тертичного та ін.). У наукових розвідках репортаж аналізують насамперед як оперативний інформаційний жанр. Осо-

бливістю цього жанру визначають відтворення подій, за якими спостерігає автор. Журналіст намагається динамічно, яскраво, емоційно, з документальною точністю відтворити картини дійсності на всіх етапах її розвитку — від початку до завершення. Присутність автора на місці перебігу події зумовлює наочність відображення інформації і тому читач має нібито на власні очі побачити все те, що відбувається.

У своїх працях дослідники переважно зосереджуються на внутрішніх характеристиках жанру: яскравості, емоційності, оперативності, динамічності, документальності, об'єктивності. При цьому поза увагою науковців залишаються різновиди репортажу. Спроби розділити репортаж на певні групи за характерними ознаками здійснювали російські дослідники А. Тертичний, С. Гуревич, В. Пельт, проте ця класифікація була досить умовною — репортаж визначався за тематикою факту, якому було присвячено матеріал (таким чином, виділяли науковий репортаж, спортивний, соціальний і т. ін.).

Українські журналістикознавці М. Василенко, В. Здоровега, І. Прокопенко, російські теоретики журналістики В. Ворошилов, М. Кім, Г. Мельник та А. Тепляшина класифікували репортажі, виходячи не лише з теоретичної спрямованості, а й за підходом до розв'язання теми, формою літературного викладу.

Таким чином, широкий діапазон різновидів репортажу прийнято поділяти на художні, подорожні, політичні, історичні, а також репортажі-розслідування (інвестигативні репортажі).

На думку вітчизняного журналістикознавця М. Василенка, репортаж-розслідування — складний жанр, з яскраво виявленими репортажними елементами й неодмінною часткою аналітики, в якому репортер або група журналістів, ставить собі на меті з'ясувати незрозумілий, часом кричущий факт соціальної дійсності. Репортаж-розслідування являє собою потенційну небезпеку для особи, яка його ініціює [1, 142].

Репортаж-розслідування є одним із найскладніших і найризикованіших сучасних жанрів. Цей жанр порівняно недавно почав застосовуватися в українській пресі. Зміни в житті нашого суспільства, які сталися у 90-х роках ХХ ст., викликали у громадян активний інтерес до соціального й політичного життя, а також потребу бути повноправним членом цього життя. Матеріали жанру репортажу-розслідування сьогодні актуальні не лише для журналістів, а й для суспільства, адже

саме розслідування є прикладом реалізації місії журналістики — боротися з соціальними вадами чи хворобами, викривати факти зловживань влади чи бізнесу й таким чином захищати суспільство від корумпованих урядовців та загрозливих негативних тенденцій.

Сьогодні репортажі-розслідування все частіше з'являються на сторінках вітчизняних видань, як центральних, так і регіональних. Сучасні репортажі-розслідування — сміливі за порушеною проблематикою, глибокі за змістом матеріали, у яких журналісти викривають факти корупції, зловживання службовим становищем посадовцями, порушення законів, виявляють екологічні злочини і з'ясовують історичні таємниці. Зважаючи на це, нам здається, що дослідження жанрово-стильових особливостей цього жанру є актуальним і виправданим.

Мета нашої статті — проаналізувати жанрово-стильові особливості репортажів-розслідувань у сучасних українських виданнях.

Предмет дослідження становлять публікації, які підлягають під визначення жанру репортаж-розслідування, що виходили друком з 2005 року на території України.

Репортаж-розслідування відображає сучасну дійсність на межі гострих політичних, економічних, моральних потрясінь, які обумовлені інтенсивним становленням ринкових відносин, демократизацією всіх сторін нашого життя. За умов нестабільної національної демократії перед журналістом постає завдання — оприлюднювати ту інформацію, яка необхідна, життєво важлива для народу, але від нього приховується; боротися зі зловживаннями сильних світу цього; протистояти беззаконню для того, щоб змінювалося на краще все суспільство.

Репортаж-розслідування відповідає як загальним вимогам до інформації (достовірність, оперативність, новизна), так і специфічним вимогам (ефект присутності, ефект достовірності, документальність, динамізм, деталізація). Але репортаж-розслідування суттєво відрізняється від інших видів журналістики й має, на думку Девіда Рендола, чотири характерні риси:

— розслідування — не зведення чужих знахідок і даних, а оригінальна розвідка, яку журналіст проводить, часом спираючись на ще зовсім неторкнутий матеріал;

— розслідування стосується правопорушень чи недбалства, щодо яких немає офіційних доказів;

— хтось намагається приховати інформацію;
— якщо журналіст виведе порушників на чисту воду, гордості й шани може бути багато, але й не менше буде вилито на нього бруду, якщо він програє [6, 126–127].

Тканина репортажного опису створюється з різних змістових елементів. Так, у репортажі-розслідуванні наявні елементи інформаційних жанрів (цифри, факти, деталі, свідчення), аналітичні елементи (коментарі, оцінки, думки, прогноз), а також елементи публіцистики (ліричні відступи, описи головних героїв та місця події). Усі ці елементи в єдиний текст поєднує авторський задум, що виражається через ставлення автора до зображуваної події.

Дослідження теми й літературне її опрацювання журналістом передбачають врахування, щонайменше, двох істотних моментів, притаманних репортажу-розслідуванню.

По-перше, журналіст у своєму матеріалі наочно відтворює етапи пошуку викривальних фактів. Він зображає весь шлях і механізм проведеного ним розслідування, а не лише його результати. У репортажі-розслідуванні весь інтерес зосереджений на тому, як саме журналіст шукав і віднаходив факти, як він ішов слідом за цими фактами. Автор також детально описує перешкоди, які з'явилися під час розслідування і тут же — обмірковує причини їх виникнення. Читач зацікавлено слідкує за тим, як розгортаються події, його приваблює динаміка розвитку сюжету, гострота фабули, небезпека, яка чатує на журналіста.

У цьому жанрі виняткову роль відіграє професійне вміння журналіста користуватися мовностилістичним інструментарієм для вираження і поглиблення думки, яскравішого висвітлення й окреслення різних граней порушеної проблеми. Репортер виражає своє ставлення до конфлікту за допомогою літературних прийомів і зображальних засобів. Читач має оцінити повноту й достовірність зібраного журналістом матеріалу, вагомість аргументації, справедливості висновків і на цьому ґрунті виробити власну позицію. Якщо репортер у своєму розслідуванні успішно вирішив поставлені завдання, то думка читача буде збігатися з висновками автора.

Завдяки наочності проведеного журналістом розслідування, прозорості механізму діяльності автора, очевидними стають як сильні, так і слабкі сторони публікації, виявляється її ефективність.

По-друге, репортажу-розслідуванню притаманна сенсаційність. Факт розслідування виступає як новина і як інтрига. Обмірковуючи композицію розслідування, автор буде її так, щоб напруга дії постійно зростала.

Описуючи та групуєчи факти, журналіст послідовно розкриває нові аспекти теми й поєднує їх в єдиний сюжетний вузол, максимально зацікавлюючи читача в його розв'язці. Читач з нетерпінням чекає розкриття певної загадки в кінці журналістського твору.

Таким чином, репортаж-розслідування набуває деяких сюжетних особливостей детективного жанру («публіцистичний детектив» як його ще називають). Але якщо в детективі центральним персонажем є сам слідчий, його звички, поведінка (наприклад, Шерлок Холмс, міс Марпл, Еркюль Пуаро), то в цьому випадку автор зосереджує увагу на повноті й достовірності розслідування негативного явища, щоб суспільство звернуло на нього увагу й дало об'єктивну правову оцінку.

Для прикладу розглянемо розслідування Валерія Дружбинського «Зуби в гаманці». Уже з першої фрази журналіст привертає увагу читачів до матеріалу: *«Гадаю, у кожного з нас назавжди залишилося в пам'яті щасливе дитинство з неодмінним дзижчанням шнура бормашини і лікарем, що привітно постукує чимось металевим по зубі, а той відразу вибухає тисячами гострих голок»* [3, 22]. І відразу кожен читач пригадав, як він чи то в дитинстві, чи то нещодавно звертався по допомогу до стоматолога і як той зарадив його біді. Автор розповідає, що медицина прогресує і *«назавжди зникли бабусі-бормашини «зі шнуром», які працювали зі швидкістю токарського верстата, ...з'явилися нові анестезуючі засоби і матеріали для пломб»* [там само]. Здавалося, що немає бути ніяких проблем — приходиш у будь-яку стоматологічну поліклініку (майже всі вони зараз працюють на імпортному устаткуванні), платиш гроші й маєш голлівудську усмішку. Але часто в Україні стоматологічні послуги надають дуже неякісно й позовні заяви від осіб, котрі постраждали від такого лікування, спричинили розслідування В. Дружбинського.

Динамізація оповіді в репортажі-розслідуванні досягається введенням у структуру тексту інтерв'ю з постраждалою, у якому жінка розповіла журналістові про те, як вона за великі гроші залишилася без зубів. Такий фрагмент інтерв'ю, поданий на початку розповіді, засвідчує достовірність того, що відбувалося. Для більшої переконли-

вості автор вводить у текст репортажу-розслідування елементи аналітики, цифрові дані.

Журналіст змальовує весь шлях проведеного ним розслідування, описує перешкоди, які ставали на його шляху: *«Президент «Порцеляна ЛТД» (поліклініка, у якій лікувалась постраждала жінка. — О. Б.) О. Немченко, дізнавшись, що ведеться журналістське розслідування, пов'язане з її клінікою, зустрічатися зі мною категорично відмовилася: «Яка Криштаб (лікар, яка лікувала зуби. — О. Б.)? Вона у нас вже не працює. Де вона — ми не знаємо». Сама Олена Сергіївна зустрітисся зі мною і дати відповіді на найпростіші запитання не захотіла»* [там само].

Фрагмент інтерв'ю з досвідченим протезистом, поданий у другій частині репортажу-розслідування, містить у собі пояснення того, чому так часто люди стають жертвами неякісно наданих стоматологічних послуг: *«Заради грошей мої колеги готові вхопитися за будь-яку новинку. Вони зовсім не прагнуть зберегти зуби, а навпаки — якомога більше їх вирвати. Після чого, природно, можна братися за мости і протези.... Щодо мостів і протезів, які досить швидко розгерметизовуються й відпадають, то й це має просте пояснення. Наш вітчизняний цемент у 30–40 разів дешевший, ніж склоіономерний. Ось і вирішуйте, який із цих цементів лікарю вигідніше використовувати й чому багато пацієнтів носять свої мости і протези не в роті, а в кишені»* [там само].

Офіційно довести вину лікарів не вдалося, бо не було квитанцій про оплату, не було й інших доказів: *«Усе в нас безглуздо, усе парадоксально. У нас завжди має рацію продавець, а не покупець, як це заведено скрізь у світі. В нас усе навпаки»* [там само]. Журналіст дійшов висновку, що перед тим, як сісти у крісло стоматолога, потрібно поцікавитися про ліцензію клініки на необхідний вид лікування, про категорію лікаря і головне: варто укласти з клінікою договір із зазначенням термінів гарантії на всі види робіт.

Таким чином, пошуки відповіді на питання: кому вигідне неякісне надання стоматологічних послуг, допомогли журналістові докопатися до коренів цієї вкрай болючої соціальної проблеми.

Репортаж-розслідування висуває жорсткі вимоги до автора — він має бути вірним в обстоюванні суспільних інтересів, сміливим, досліджуючи небезпечну тему, і що найголовніше — бути наполегливим у пошуку джерел та інформації.

Жанр розслідування надто повільно впроваджується у практику української журналістики. На нашу думку, на це існує низка причин. По-перше, для проведення незалежних розслідувань потрібна належна фахова підготовка журналістів. В Україні, на відміну від західного журналістикознавства, а останнім часом і російського, дуже мало наукових теоретичних розробок, присвячених дослідженню жанрової природи журналістського розслідування, не вистачає також практичних рекомендацій, присвячених цій проблемі. Якщо немає власного досвіду — треба вчитися на чужому. Тому українські журналісти змушені користуватися фрагментарною інформацією іноземних колег, але більшість проблем, пов'язаних з українською практикою, яка відрізняється в силу своєї специфіки від практики зарубіжної, розглядається в цій науковій, навчально-методичній літературі лише фрагментарно.

По-друге, інvestigативна журналістика потребує чимало фізичних зусиль, часу та фінансових затрат. Справжнє розслідування може тривати роками, тому жодній редакції економічно не вигідно тримати людину, яка б займалась збором й аналізом інформації протягом довгого часу.

По-третє, розслідування може викликати судовий позов до редакції з боку тих бізнесових чи політичних структур, чиї інтереси зачіпала публікація. А оскільки судова влада в Україні дуже заполітизована й корумпована, то тяганина по вищих судових інстанціях, крім затраченого часу, може закінчитися для друкованого органу штрафом, який сягає астрономічних цифр (наприклад, журналіста газети «Бізнес» Максима Біроваша за професійно проведене журналістське розслідування подали до суду з безпрецедентною сумою позову — 46 мільйонів гривень), або навіть припиненням виходу газети.

Ще один промовистий приклад: журналіст Андрій Марусов прославився тим, що за неповні три місяці 2006 року проти нього було подано загалом 56 позовів про захист честі, гідності та ділової репутації. Переважна більшість позовів (49) стосувалися журналістського розслідування ситуації у сфері держзакупівель, матеріали якого розмішувалися на веб-сайті «Е-Урядник», редактором якого був пан Марусов.

Цей випадок можна розглядати як приклад використання формально легітимних юридичних методів для тиску на ЗМІ й обмеження свободи слова в Україні. Стосовно Андрія Марусова необхідність

участі в масових судових розглядах фактично унеможливила повноцінну журналістську діяльність і, зокрема, проведення подальших журналістських розслідувань.

По-четверте, розслідувальна журналістика — небезпечна робота тому, що зачіпає чийсь економічні чи політичні інтереси. В Україні інвестигативна журналістика — потенційно смертельна професія. Журналіст-розслідувач здатен розкрити й розтиражувати таємницю, розкриття якої є небажаним для сильних світу цього. Найпростіший спосіб вирішити цю проблему — прибрати журналіста. Нема людини, нема проблеми. Нам відомі лише брендові, розкручені імена людей, яких вбили через те, що у своїх викривальних матеріалах вони гостро виступали проти зловживання владою чи службовим становищем. А скільки ще імен нам невідомо?

Таким чином, в умовах нестабільної демократії перед українськими журналістами постає трагічна картина — вони змушені або зраджувати професійні та моральні принципи й підспівувати владі, або постійно боятися за своє життя, але ризикувати — писати й показувати правду.

По-п'яте, українські інвестигейтори не завжди мають належну юридичну підтримку й тому перед ними залишається небезпека юридичного переслідування з боку тих, проти кого скеровані журналістські розслідування. В ідеалі, кожен етап розслідування потребує порад юриста, тому редакціям необхідно залучати до співпраці організації, юристів, які спеціалізуються на правовому захисті журналістів. Журналісти, готові професійно й морально до розслідування якихось кричущих фактів соціальної дійсності, але без певних гарантій і підтримки, не зможуть успішно виконувати завдання.

І по-шосте, вітчизняні журналісти позбавлені морального задоволення від проведеної роботи, оскільки після виходу більшості матеріалів у світ нічого не змінюється в тих ситуаціях, про які йшлося у репортажі-розслідуванні.

Незважаючи на те, що шлях проведення ефективного журналістського розслідування важкий і тернистий, а проведені та оприлюднені розслідування не надихають представників владних структур докорінно щось змінити та запобігти майбутнім порушенням (а про звільнення та покарання винних і мови немає), кількість журналістських розслідувань у місцевій та загальнонаціональній пресі зростає.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Василенко М.* Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі : [моногр.] / М. Василенко. — К. : Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. — 236 с.
2. *Гуревич С.* Репортаж в газеті. Лекція для студентів вечернього и заочного отделений факультета журналістики / С. Гуревич. — М. : Высшая школа, 1963. — 32 с.
3. *Здоровега В.* Теорія і методика журналістської творчості : [підруч.] / В. Здоровега. — Л. : ПАІС. 2004. — 268 с.
4. *Дружбинський В.* Зуби в гаманці / В. Дружбинський // Дзеркало тижня. — 2007. — № 27 (351). — С. 22.
5. *Ким М.* Репортаж: технологія жанра : [учебн. пособие] / М. Ким. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. — 224 с.
6. *Рендол Д.* Універсальний журналіст / Д. Рендол. — К. : «К.І.С.», 2007. — 288 с.
7. *Тертычный А.* Жанры периодической печати : [учебн. пособие] / А. Тертычный. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 320 с.